

Жаран таануу

2013-2014-окуу жылында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн чечими менен Жалпы билим берүүчү мектептердин Базистик окуу планын оптимизациялоо боюнча чечим кабыл алынып, ага ылайык «Социалдык» билим тарамына кирген предметтерди кыскартуу ишке ашырылган. Ага ылайык КР Билим берүү жана илим министрлигинин атайын буйругу чыгып, жалпы билим берүүчү мектептин Базистик окуу планында 9-11-класстарда окутулган адеп, адам жана коом, экономикага киришүү предметтери интеграцияланып, бир предмет болуп окутула тургандыгы каралган.

1. Мектептеги жаран таануу – бул адам, анын коомдогу орду, ошондой эле адамдар менен мамлекеттик жана коомдук институттардын ортосундагы мамилелер жөнүндө практикага багыттоочу курс. Жаран таануу окуучуларга коомдогу жашоонун ченемдери жана эрежелери, коомдук процесстер менен мамилелердин өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө түшүнүк алууга жол ачат; жакын арада эле өздөрү туш келе турган маселелердин себептерин жана маңызын түшүнүүгө, аларды чечүүнүн коом үчүн алгылыктуу жолдорун табууну үйрөнүүгө мүмкүндүк берет.

Курстун максаты – Кыргыз Республикасынын укуктук жана адептик ченемдерге таянуу менен жарандык турмушка жигердүү катышууга жөндөмдүү жана даяр инсандын жекелешүүсүн жана социалдашуусун камсыздагыдай социалдык-экономикалык жана укуктук билгиликтерге (компетенттүүлүктөргө) ээ жаранынын калыптануусуна өбөлгө түзүү.

Курстун милдеттери – ар предметтен үч багыттагы билгиликтин (компетенттүүлүктүн) жетиштүү деңгээлде калыптануусун камсыздоо:

- **таанымдык (когнитивдик)** – окуучу азыркы коомдогу социалдык-экономикалык, коомдук-саясий жана социалдык-маданий көрүнүштөрдүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн, мунун ичинен ар кайсы социалдык топтор ортосундагы мамилелердин жана процесстердин, ресурстарды тескөө ыкмаларындагы да коомго таасир этүүчү мыйзам ченемдүүлүктөрдү өз алдынча аңдап билип, түшүндүрө алат;
- **жүрүм-турумдук** – окуучу өздүк, коомдук жана экономикалык жашоосундагы өз позициясын калыптандырып, жактайт, инсан аралык жөндүү мамилелерди түзө алат, адам менен коомдук жана мамлекеттик институттар ортосундагы карым-катыш ченемдерин колдоно билет, коомдогу укук тартибин коргоого тийиштүү ыкмалар менен каражаттарды колдонуу аркылуу көмөктөшө билет;
- **баалуулук** – окуучу өзүнүн жүрүм-турумун жана башка адамдардын иш-аракетин улуттук жана жалпы адамзаттык рухий-адеп-ахлактык баалуулуктарга жана жүрүм-турумдун белгиленген ченемдерине дал келтирет. Туруктуу өнүгүү принциптерине ылайык социалдык-экономикалык ишмердик жүргүзүү зарылдыгын аңдап билет.

«Жаран таануу» предмети эң башкы улуттук жана эл аралык документтерде (Адам укуктарынын жалпы декларациясында, Баланын укуктары жөнүндө

конвенцияда, Кыргыз Республикасынын Конституциясында ж.б.у.с.) бекитилген принциптер менен баалуулуктарга негизделет.

2. Окуу жүктөмү. Учурда интеграцияланган предмет окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде 4 саат (9-кл. - 2 саат, 10-кл. - 1 саат, 11-кл. - 1 саат), окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде 4 саат (9-кл. - 1 саат, 10-кл. - 1 саат, 11-кл. - 2 саат) окутулат. Ал эми өзбек/тажик тилдүү мектептерде 9-класска бир да саат каралган эмес, 10-11-класстарда жумасына 1 саат окутулат.

3. Быйылкы окуу жылында жаран таануу предмети боюнча төмөндөгү адабияттар колдонууга сунуш кылынат:

- Жарандык. АЙФИС (Эл аралык шайлоо системалар фондусу). Бишкек, 2013.

- Кыргыз Республикасынын Конституциясы.

- Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодекси.

- Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси.

- Гражданское право и государство: экономические аспекты: Учебное пособие/ Дж. Дик, Дж. Блэйс, П. Мур / Перевод с англ. Т. Равичевой, С. Григорьева, по редакцией С. Равичева, 2001.

Мындан тышкары, мугалимдерге жардам иретинде жарык көргөн кошумча адабияттарды пайдаланууга болот.

4. «Жаран таануу» курсун окутуу боюнча нускамалар
Жаран таануу (IX класс) – 68 саат (жумасына 2 саат). Курска адам жана коом жөнүндө билимдердин окуу мезгилин алкагына ылайык келгидей өлчөмдөгү минимуму камтылат. Бул билимдер окуучунун өзүн, башка адамдарды, социалдык дүйнөдө болуп жаткан процесстерди түшүнүшү, жарандык укуктарды жана милдеттерди жүзөгө ашырышы үчүн зарыл. Курс үч бөлүмдөн турат:

I. Адам жана аны курчап турган чөйрө (1 жана 2-темалар).

Мында психология, этика, социологияга таянуу менен адамдын өзөктүү касиеттери ачып көрсөтүлөт. Адамдын мүмкүнчүлүктөрүн, муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын иликтөө мезгили ар бир окуучунун «Мен киммин?», «Мен кандаймын?», «Мен ким болом?» ж.б. суроолорго баш катыра баштаган курагына туура келет. Теманын мазмуну окуучуларды өзүн-өзү таануу, өз жолун тандоо маселелерине жакындатууга мүмкүндүк берет. Бул бөлүмдө жетилип калган өспүрүмдөр үчүн мааниси зор инсан аралык мамилелерге, баарлашууга арналат. Мында коом ар бир инсан өз дареметин жүзөгө ашыра турган чакан топтордун, баштапкы жамааттардын өңүтүнөн караштырылат. Тема тентуштар ортосундагы да, ар кайсы муун өкүлдөрүнүн ортосундагы да мамилелерди талкуулоо мүмкүнчүлүгүн берет.

II. Адам жана коом (3, 4, 5, 6, 7, 8-темалар).

Экинчи бөлүмдө окуучулар коомдук турмуштун негизги (экономикалык, социалдык, саясий, рухий) чөйрөлөрү менен таанышат, коомдук байланыштын көп түрдүүлүгүн окуп үйрөнөт, азыркы коомдо болуучу процесстер, жарандын жүрүм-турумуна баа берүү критерийлери катары моралдык баалуулуктар, коомдун экономикалык таянычы жөнүндө түшүнүк

алат. Мында мораль жалпы адамзаттык көрүнүш катары, маданияттын, рухий жашоонун көрүнүштөрүнүн бири катары түшүнүлөт.

III. Жаран, мамлекет, укук (9, 10 жана 11-темалар).

Мында жаран жөнүндө коомдун жоопкерчиликтикүү мүчөсү катары жалпы түшүнүк берилет. Мамлекеттин түзүлүшү жана иш-милдеттери, укуктарды сактоо жана милдеттерди аткаруу зарылдыгы, демократиялык башкаруунун зарыл шарттарынын бири катары мыйзам үстөмдүгү жөнүндө сөз болот. Бул бөлүмдө адамдын жеке жана коомдук турмушунун эң орчундуу жактары жеке жана ачык укук, укук менен моралдын өз ара таасири өңүтүнөн талданып, мүнөздөлөт, ошондой эле укук бузуулар жана тийиштүү жоопкерчилик талкууланат.

Жаран таануу. X - XI-класстар. Предметтин мазмуну 2 жыл ичинде окула турган бирдиктүү курска түзүмдөштүрүлгөн. Ага ылайык ар бир параллелде 34 сааттан (жумасына 1 саат), 68 сааттык программа түзүлгөн.

X класстагы жаран таануу курсуна эки бөлүм камтылат:

I бөлүм. Социалдык мамилелер (1, 2, 3, 4-темалар).

Социалдык жылышуулардын маңызы жана себептери, социалдык процесстерди жөнгө салуудагы мамлекеттин ролу ачып көрсөтүлөт. Жеке жана жамааттык кызыкчылыктардын, кабылдоодогу сенек көз караштардын (стереотиптердин), жаңылыш көз караштардын ишкердиктеги жана тиричиликтеги баарлашууга тийгизе турган таасири караштырылат. Мында адамдардын кандайча баарлаша тургандыгынын айрым орчундуу жактары каралат. Ошондой эле чыр-чатактын аныктамасы, чатактын чыгуу себептери, аны болтурбай коюу мүмкүн/мүмкүн эместиги; чыр-чатак чыгып кетсе, аны кантип чечүүгө болору каралат. Бул тема окуучуларга биздин эмнелерди каалап, эмнелерди каалабастыгыбызды, адам табияты жагынан социалдык жан болгондуктан, коомдук чөйрөдө жашап, өнүгөрүн, адамдар карым-катыш кылышы үчүн демократиялык жана жарандык баарлашуунун алгылыктуу ыкмаларын колдонуу зарылдыгын түшүнүүгө жардам берет. Адамдын социалдык жүрүм-туруму менен рухий турмушуна тиешелүү. Ал окуучуларга төмөндөгүдөй маселелерди талкуулоо мүмкүнчүлүгүн берет: Биздин социалдык жүрүм-турумубуз эмнеден көз каранды? Баш айлантманы (манипуляцияны) кантип байкап калууга болот? Социалдык кысымга кантип каршы туруу керек? Жөнсүз жүрүм-турум деген эмне? Анан бул темада маданияттын маңызы, элементтери, адамдын жана коомдун турмушунда ээлеген орду иликтенет. Азыркы коомдо маанилүү роль ойной турган ар түрдүү маданияттар бар экендиги белгиленет. Ар түрдүү маданияттардын баарлашуусу (диалогу), үй-бүлөнүн жана үй-бүлөлүк салттардын ролу талдоого алынат. Азыркы замандагы билим берүүнүн бөтөнчөлүктүү белгилери жана адамдын коом мүчөсү катары өнүгүүсүндөгү билим берүүнүн ролу ачып көрсөтүлөт. Диний ишенимдердин көп түрдүүлүгү, алардын баарынын өзөгүндө мораль турары түшүндүрүлүп, адамдын жүрүм-турумунун адеп-ахлактык ченемдерине мүнөздөмө берилет, инсандын дүйнө таанымынын мааниси чечмеленет.

II бөлүм. Мамлекет жана адам укуктары (5 жана 6-темалар).

Бул бөлүмдүн максаты – инсан жана жарандын укуктары менен милдеттерине, коомдогу укуктук мамилелерди түзүүгө тиешелүү негизги принциптерди жана баалуулуктарды калыптандыруу. Мында адам укуктарын коргоо маселелери талданат. Ар бир жарандын укуктары эле эмес, өзү жашаган коом алдындагы милдеттери да бар экендиги, өзүнүн укуктары менен эркиндиктери башка жарандардын укуктары менен эркиндиктерине тоскоол болбогудай жашашы керектиги баса белгиленет. Теманын башкы идеялары жана маселелери: Адам укуктарын чектөөгө арзыгыдай себептер болушу мүмкүнбү? Адамдар укуктарын гана чексиз пайдалана берген коомдо эмне болуп кетиши мүмкүн? Биздин укуктарды ким коргойт? Коомдогу тартипке таяныч боло турган мыйзамдар зарылдыгы. Укуктарыбыз бузулса, эмне кылышыбыз керек?

XI класста Жаран таануу курсу үч бөлүмдөн турат:

I бөлүм. Адамдын жана коомдун турмушундагы ишмердиктин мааниси (1 жана 2-темалар).

Жалпысынан мамлекет, анын белгилери жана иш-милдеттери, мамлекеттик башкаруу формалары жана мамлекеттин саясий-аймактык түзүлүшү, мамлекеттик органдар жөнүндө түшүнүк берилет, жаран таануучулук түшүнүктөрдү окуучулардын өздөштүрүшү боюнча иш жүргүзүлөт. Окуучулар эң оболу *коом, мамлекет, жарандык коом, укуктук мамлекет*, ошондой эле *инсан, жаран, жарандык* жана *жарандуулук* түшүнүктөрүнүн катышы кандай экендигин даана билиши керек. Бийликтин мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бутактарына бөлүштүрүлүү принциби түшүндүрүлөт. Коомдун саясий турмушундагы, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун иштешиндеги ЖМКнын ролуна тиешелүү маселелерге өзгөчө көңүл бурулду. Окуучулар төрт компоненттен: саясий түзүмдөрдөн жана институттардан, саясий мамилелерден, саясий ченемдерден, ошондой эле саясий көз караштардан идеялардан, саясий маданияттан турган комплекс болуп саналуучу саясий тутум менен, коомдогу адамдардын саясий ишмердигинин ар кыл түрлөрү менен таанышат. «Демократия» түшүнүгү саясий тутумдун эле эмес, бүтүндөй коомдук турмуштун уюшуу ыкмасы катары берилген. Теманын негизги идеясы саясий турмушка натыйжалуу катышуу үчүн жарандан ар тараптуу саясий билимдер, демократиялуу баалуулуктар менен коом турмушунун ченемдерин аң-сезимдүү кармануу, ошондой эле ар түрдүү саясий иштерди аткаруудагы белгилүү тажрыйба талап кылынарын аңдап билүүгө багытталат.

II бөлүм. Адамдын экономикалык ишмердиги жана мамлекет (3 жана 4-темалар).

Бул бөлүмдүн негизги максаты – окуучулардын экономикалык сабаттуулугун жогорулатуу. Темага экономикалык ой жүгүртүү ыгын реалдуу турмуштук кырдаалдарга жана маселелерге колдонуп, окуучуларды экономика илими менен жигердүү, тикелей аралаштыруу аркылуу окутуу идеясын эң толук чагылдыруучу экономикалык маселелер камтылды. Теманы окууга бөлүнгөн убакыт алкагында төмөндөгүдөй экономикалык маселелер ачып берилет: Экономика кандай түзүлгөн жана иштейт?

Керектөө, өндүрүш, эркин ишкердик, ишкердиктин каржыланышы, атаандаштык. Эмне үчүн мамлекет экономикага кийлигишет? Мамлекет бюджетти эмне үчүн жана кандайча пайдаланат? Экономиканы кантип турукташтырууга болот? Мында өлкөнүн экономикалык өнүгүү деңгээли, калкынын жашоо сапаты, жакырчылык жана аны жоюу ыкмалары жөнүндө билим берилип, экономикалык көрүнүштөр, процесстер жана эл аралык экономикалык мамилелер жаатындагы түшүнүктөр тааныштырылат. Эл аралык экономиканын төмөндөгүдөй негизги маселелери каралат: Эмне үчүн адамдар жана өлкөлөр соода кылышат? Соодада кандай тоскоолдуктар болот? Чет өлкөлүк валюта жана алардын алмашуу курстары, чет өлкөлүк экономикалык жардам деген эмне? Бул темадагы сабактарды чыныгы турмуштук кырдаалдарга негизделген үлгүлөөчү оюндар жана өз алдынча көнүгүүлөр аркылуу жигердүү, кыймылдуу түрдө өткөргөн оң.

III бөлүм. Адамзат жана цивилизация (5-тема)

Коомдун өнүгүшү, азыркы цивилизациянын негизги тенденциялары жана ыктымал келечеги, адамзаттын ааламдык маселелери боюнча ар түрдүү көз караштарга мүнөздөмө берилет. Бул суроолорго философиялык көз караштар жана азыркы дүйнө коомчулугунун маселелерине байланышта жооп изделет. Мындай ык, биринчиден, окуп-үйрөнүү проблемалуу, изилдөөчүлүк мамиле жасалышын камсыздайт, экинчиден, адамзаттын тандоосуна жараша боло турган келечекти жогорку даражадагы ыктымалдыкта божомолдоого мүмкүндүк берет. Адамзаттын ааламдык маселелерин караштырууга жана окуп-үйрөнүүгө гуманисттик мамиле жасала тургандыгы да зор мааниге ээ. Эң башкысы – бул адамга, анын акыл-эсине, өз келечегин адамгерчиликтүү кылуу жөндөмүнө болгон ишеним.

5. Окуу сабактарын уюштуруунун негизги формалары

Жаран таануу курсун окутууда мугалим төмөндөгүдөй ар түрдүү педагогикалык ыкмалар менен усулдарды колдонот:

- кырдаалдык жана ролдук оюндар;
- талкуу жана дебат;
- чакан топтордо иштөө;
- таанымдык маселелерди аткаруу;
- өз алдынча эссе жазуу;
- билгичтик машыгуулары;
- социалдык иш-аракетти долбоорлоо;
- изилдөө жыйынтыктарын таанытуу ж.б.

6. Окутуунун натыйжалары

Жаран таануу курсун окуп-үйрөнүүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн курстагы ар бир предметтик билгиликти анын курамдык үч (таанымдык, жүрүм-турумдук, баалуулук) багытына шайкеш келтирип, бул курсту окуп-үйрөнүүнүн соңунда окуучулар кайсы билгиликтерге ээ болушу керектигин аныктоо зарыл. Буга ылайык окутуунун натыйжалары төмөндөгүлөрдү чагылдырууга тийиш:

- окуучулардын жалпы адамзаттык баалуулуктарды жана кыргызстандыктардын салттуу баалуулуктарын өздөштүрүшү;
- окуучулардын коомдо болуп жаткан процесстерди туура аңдап билиши үчүн өздөрүнүн баалуулук багыттарын жана мүдөөлөрүн калыптандыруу;
- окутуудагы инсанга багытталган, ишмерчил жана тажрыйбага негизделген мамилелерди жүзөгө ашыруу;
- окуучулардын акылгөйлүк (интеллектуалдык) жана тажрыйбалык иш ыкмаларын өздөштүрүшү;
- күнүмдүк турмушта керектүү, курчап турган дүйнөдө багыт алууга мүмкүндүк бергидей, мыйзамдуу кызыкчылыктарды коргоо жана коомдогу укук тартибин колдоо үчүн мааниси зор билимдер менен билгичтиктерди өздөштүрүү.

8. «Жаран таануу» интеграцияланган курсундагы баалоо критерийлер:

1. Окуучу башкалардын сөзүн бөлбөй, сүйлөшүнө мүмкүндүк береби?
2. Окуучу башкалардын өзүнүн көз карашына дал келбеген пикирде болушуна мүмкүндүк береби?
3. Окуучу талаш учурунда башкаларга акаарат сөз айтабы?
4. Окуучу тигил же бул маселе боюнча башкалардын пикирин сурайбы?
5. Окуучу чыр-чатакты чечүүдө күч колдонобу? Же мунаса кылууга аракеттенеби?
6. Окуучу башка окуучулардын укуктары бузулганда, аларды коргойбу?
7. Окуучу кыздарга да, балдарга да бирдей мамиле жасайбы?
8. Окуучу жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүгө багытталган иш чараларга катышабы?
9. Башка критерийлер

Андыктан, мугалимдердин август методикалык жыйындарында төмөндөгү маселелерди кароо сунуш кылынат:

1. 2014-2015-окуу жылынын Базистик окуу планында интеграцияланган жаран таануу курсунун 9-11-класстар үчүн иштелип чыккан окуу программасы, усулдук материалдар ж.б. менен терең таанышуу жана кеңири талкуулоо.

2. Аталган материалдардын негизинде борбордо жана аймактарда жаран таануу предмети боюнча мугалимдер үчүн атайын кесиптик чеберчиликти жогорулатуу курстарын уюштуруу мүмкүнчүлүгүн кароо жана талкуулоо.

3. Курстун окуу программасынын негизинде курамы окуу китебинен, мугалимдер үчүн усулдук колдонмодон жана кошумча хрестоматиялык окуу куралынан турган окуу-методикалык комплексти иштеп чыгуу зарылдыгы курч тургандыктан, алар боюнча да сунуштарды иштеп чыгуу зарыл.

Методикалык кеңешменин өтүшү тууралуу маалыматты төмөндөгү дарекке жиберүүгө болот. Бишкек ш., Эркиндик көчөсү, 25. Кыргыз билим берүү академиясы. Социалдык-гуманитардык предметтер лабораториясы. Т. (0312) 62-14-39; 0557 02 52 34